

הלביאה בדות התזמורת

מאת גיורא מנור

ללא היסוס אפשר לקבוע, שרחל צ'פמן היא המוזיקאית שהייתה לנגן את הקונצ'רטו של צ'ייקובסקי יותר מכל פסנתרן אחר בעולם. ה"באלט אימפריאל" היה מצוי ברפורטואר ה"באלט רוס" מאז נוצר בשנת 1941 ועד למופע האחרון של הלהקה. באלאנצ'ין יצר ב"באלט אימפריאל" מעין ציון או מצבה לאיש שהיה ממחוללי תקופת הפאר של הבאלט הרוסי, שמרכזו היה בפטרבורג, בסוף המאה ה-19 הלוא הוא הכוריאוגרף הצרפתי מאריוס פטיפה. ה"באלט אימפריאל" מתאר, בצורות מופשטות אמנם, את אווירת הפאר הקיסרי של בירת הצאר הצפונית, בה למד באלאנצ'ין בהיותו נער בבית-הספר הממלכתי לבאלט. אין בבאלט זה עלילה או סיפור, רק אווירה של עושר ופאר, אותם אפשר לראות גם בתפאורה החגיגית-הצמרנית של מסטיסלאב דובוז'ינסקי לבאלט זה, שכולה בצבעי כחול, זהב וכסף ומבט לווילון חגיגי נשקף נהר הנייבה.

"באלט אימפריאל" הוא מחול ללא סיפור, שקוף ויחד עם זאת מיסטריוזי, ממש כיצירות הקלאסיות הישנות. תחילה יש בו אווירה חגיגית, בלתי נינוחה כלשהו, מחולות קבוצתיים וסולו לחליפין, שמפגינים את יכולתם הווירטואוזית של המבצעים. אחר-כך באה סצינה של פנטומימה נוגעת ללב ומחולות רכים יותר, סצינה הרומזת על פגישה, אי-הבנה והשלמה: וחלק שלישי שהוא מבריק עוד יותר מהראשון, שבו כל אחד מצטיין ומבריק, כיחידים וכקבוצות, הנערים, הבהורות והכוכבים, וכולם יחד. המוזיקאיות של הכוריאוגרפיה מדהימה ממש, כשם שמפליאה יכולתו של היוצר להפתיע והעניק ברק למבצעים.

רחל צ'פמן היתה אידיאלית ממש לרקדנים כפסנתרנית – כותב אדווין דמבי בספרו "התבוננות במחול" (21.2.54) ע' 93).

כמעט שלא תמצא כתבה של מבקר-מחול על אודות ה"באלט אימפריאל" שאין בה ציון-לשבח לנגינתה של רחל צ'פמן, על התיאום שלה עם הרקדנים, והסימביוזה שיצרה בין כלי-הנגינה למחוללים.

ה"באלט רוס דה מונטה קרלו" היה, למעשה, יורשם של דיאגילוב ואמניו, ונושא מסורת הבאלט הרוסית במערב בשנות השלושים והארבעים. המבקר האמריקני ג'ק אנדרסון, העוסק עתה בחיבור תולדותיו של ה"באלט רוס דה מונטה קארלו", מראשיתו ועד הפירוק הסופי של הלהקה בשנת 1964, גילה לי, שאחת הדמויות החשובות של הלהקה חיה ומתגוררת בתל-אביב: רחל צ'פמן, שהיתה במשך 30 שנה הפסנתרנית הקבועה של הלהקה בחזרות, כאשר ניגנה "במקום התזמורת" ובשעת המופעים, כפסנתרנית בדות התזמורת, ובייחוד שעה שהמוזיקה המלווה היתה קונצ'רטו לפסנתר, כפי שקרה לא אחת.

"מעולם לא לווייתי סתם שיעורים! רק חזרות והופעות" – מעמידה אותי רחל מיד על דיוק הדברים.

"רַשָּׁל", מעולם לא קראו לי מיס צ'פמן או ריצ'ל או משהו כזה. תמיד רַשָּׁל, כמו בצרפתית – היא מספרת לי עוד בפגישתנו הראשונה. כן, היא עבדה עם כולם, כל הגדולים, מאסין, באלאנצ'ין, ניוז'נסקה, דה-מיל וכוכבים כטאלצ'יף, דנילובה, פרנקלין, דניאליאן, יוסקביץ', וכמובן עם המנצח-חיים אפרם קורץ' ואנטאל דורתי, מנצחי-הבית של ה"באלט רוס דה מונטה קארלו".

"לביאה בלונדית מפולניה!" – קראה לה, לרשל, הכוריאוגרפית אגנס דה-מיל, לאחר עבודתן המשותפת על הבאלט "רודיאו", שבמהלכה לא אחת 'הסבירה' לה הפסנתרנית הטמפראמנטית את המוזיקה של קופלנד.

על-פי רוב פסנתרני-חזרות הם גיבורים אלמונים, המיציגים נאמנה את המנצח ואת התזמורת בשעת העבודה, הנעלמים אחר-כך אל דות התזמורת בשעת הופעות. רחל צ'פמן זכתה בחלקה בזרקורי הביקורת, אולי בזכות באלטים אחדים שה-מוזיקה המלווה אותם היו קונצ'רטים לפסנתר, שהיא ביצעה, כגון זה של צ'ייקובסקי בסול מז'ור ששימש את ה"באלט אימפריאל" מאת באלאנצ'ין או הקונצ'רטו בסי-במול מינור, גם הוא של צ'ייקובסקי, לפיו יצרה ברניסלאבה ניוז'נסקה את "רוסיה הישנה" או הקונצ'רטו במי מינור מאת שופן.

"מעולם לא שיניתי את הטמפו כדי להקל על רקדן!" - היא אומרת בהחלטיות. "שעה שאני מנגנת, אני מנגנת מוזיקה, אני משמיעה את צייקובסקי, וזהו זה. אינני מביטה כל העת אל הבימה. אבל אני יודעת בדיוק מה עושה כל רקדן בכל רגע. ושעה שהבאלרינה עושה את סיבובי הפואטה' המהיר-רים שלה, אני משגיחה היטב כדי לסיים בדיוק נמרץ יחד עימה. זה לא יתכן אחרת... אבל שום משחקים עם המוזיקה. כמוכן תמיד יש קיצורים וקטעים שמשמיטים. קונצ'רטו לפסנתר הוא, בדרך-כלל, ארוך מדי לבאלט, אבל שום כניעה למצבי-הרוח של הכוריאוגראף או של הבאלרינה."

רחל, קפדנית ומחמירה, ובכל זאת פסנתרית שהבאלט הוא בנפשה. אחרת איך אפשר להסביר ששוב ושוב קראו לה לנגן עבור הלהקות המפורסמות ביותר? שעה שברוניסלאבה ניוז'ינסקה יצרה את "רוסיה הישנה" שלה עבור ה"באלט רוס דה מונטה קארלו" בשנת 1944, היא השתמשה בקונצ'רטו לפסנתר של צייקובסקי בסי-במול מינור, וכמוכן רחל ישבה ליד המקלדת.

"מאדאם ניוז'ינסקה לא תמיד האזינה היטב למוזיקה. למשל היה מקום בו הבחורים קופצים אל הבימה מן הקלעים, והיא רצתה שהם ייכנסו דווקא לא יחד עם ההדגשה במוזיקה, אלא אפשהו באמצע התיבה. וזה דבר בלתי אפשרי. אולי השמיעה שלה כבר לא היתה כל-כך טובה. מכל מקום לא יכולתי לסבול זאת יותר". רחל קמה בזריזות מהספה, מוחאת-כף כדי להדגים לי את המיקצב, שרה את המנגינה ומקפצת, וכל זאת כדי להוכיח לי את דרישתה האבסורדית של הכוריאוגראפית.

"בלתי אפשרי, נכון? קמתי מאצל הפסנתר ואמרתי לה, ברוסית, כמוכן, שמשוהו אינו כשורה בקשר לחלוקת המיקצב-בים. 'מה, את מעיזה ללמד אותי את מקצועי?', היא הרימה קולה. 'לא, מאדאם, אבל זה ענין מוזיקאלי, והמוזיקה היא המקצוע שלי'. חטפתי את הכובע שלי, שתמיד היה מונח על גבי הכנף, יצאתי מהחדר והלכתי לסטודיו הסמוך, כדי לבקש את הפסנתרן שעבד שם עם חלק אחר של הלהקה להתחלף עימי. כמוכן היא רתחה. אבל אחר-כך השלמנו, והיא ביקשה אותי לנגן בשעת המופעים. ומה שחשוב יותר, הקפיצות היו עכשיו בסדר, על ההדגשה..." רחל מחייכת כשהיא נזכרת בנצחון האמנות על הבורות.

רחל צ'פמן נולדה בראשית המאה למשפחה יהודית מוזי-קאלית מאוד בווארשה, משפחת בודנשטיין. אחיה נמנע עם ראשוני נגני התזמורת הארץ-ישראלית. בשנת 1933 הגיעה רחל לארה"ב ושם נישאה לבעלה (שנהרג בימי מלחמת העולם השנייה בהיותו חייל בצבא האמריקאני).

בצעירותה למדה מוזיקה והתכוננה להיות פסנתרנית קונצר-טים. מעולם לא למדה באלט, ופגישתה הראשונה עם אמנות המחול היתה כשנה לאחר הגירתה לארה"ב. ה"באלט רוס דה-מונטה קארלו" שנוהל אז על-ידי הקולונל דה-באזיל היה זקוק לפסנתרן-חזרות, ורחל הוזמנה לנגן למענם. היא סיימה את עבודתה בתוך שבועות אחדים, והלהקה הפליגה חזרה לאירופה. להפתעתה הרבה מקץ ימים אחדים היא קיבלה מברק המבקש אותה לבוא מיד ללונדון, על-מנת להמשיך לעבוד עם הלהקה. כפי הנראה התעורר איזה ויכוח על בעיות הפירוש המוזיקאלי בין סרגיי גריגוריב, במאי-הלהקה, מי שהיה יד ימינו של דיאגילב בשעתו, לבין ההנהלה, והוחלט להזמין את רחל ליישב את המחלוקת.

"לא ידעתי מה בדיוק מצפה לי ולכמה זמן הוזמנתי, אבל נסעתי. לא שיערתי שזה יהיה קשר שיימשך שלושים שנה". היא המשיכה לעבוד עם ה"באלט רוס", שהנהלתו עברה בינתיים לידיו של סרגיי דנהם, עד לפיזורו הסופי של הלהקה בשנת 1964.

"הייתי שייכת ללהקה. זו לא היתה רק משרה, הייתי חלק מהמשפחה" - היא נזכרת.

"שבועות ארוכים היינו נמצאים במסע-הופעות. ימים ולילות בלינו יחד ברכבות ובתי-מלון, תמיד בתי-מלון מעולים, ואין סוף שעות עבדנו יחד בסטודיות ועל הבימה. בצורת חיים כזאת אתה רואה הכל ומכיר כל אחד לפני ולפנים... אבל לא אספר לך רכילויות. תמיד צריך להיות דיסקרטי, לא להתערב בחייהם הפרטיים של אנשים אחרים. פעם בשעת מסע הופעות ישב לידי באוטובוס סרגיי דנהם. לפתע שאל אותי מה דעתי על רקדנית צעירה, שבעת ההיא זכתה לתפקידים נכבדים הרבה מעבר ליכולתה. ידעתי, כמוכן, שיש משהו בין דנהם לבינה. לכן אמרתי לו, שאין לי דעה, אני בסך-הכל מוזיקאית. הוא הבין, אבל לא צריכה הייתי לספר לך דברים כאלה" - היא אומרת וחוזרת לספר על חוויותיה כפסנתרנית הלהקה.

"בשנת 1939, כאשר פרצה מלחמת העולם, היינו בפאריז. רוב אנשי הלהקה הצליחו איכשהו לעלות על אחת הספינות המפליגות לאמריקה".

במשך 30 שנה היה ה"באלט רוס" ביתה של רחל צ'פמן, והקונצ'רטו של צייקובסקי הפך לסמל המסחרי שלה.

"תפקיד הפסנתר בוצע בצורה מבריקה על-ידי רחל צ'פמן, שהיא חלק בלתי נפרד מה"באלט רוס" ממש כמו דאנילובה" כתב אחד המבקרים.

ומבקר של ה'כרוניקל' של סאן-פראנציסקו, א.פרנקשטיין, כותב:

המופע היה מרשים בזכות עבודת-הצוות המעולה, הכוללת את הבימה ואת דות התזמורת כאחד. נטאליה קראסובסקה, מריה טאלצ'יץ וג'יימס סטארבאק היו נפלאים בתפקידים הראשיים, ורחל צ'פמן היתה נהדרת כמוהם ליד הפסנתר, שעה שניגנה את הקונצ'רטו במי-מינור.

להימצא כל העת במסעות פירושו היה לא רק חיים על מזוו-דות, אלא לגבי רחל גם פגישה עם כלי-נגינה חדש בכל ערב. מבקר של עיתון בפניקס, אריזונה, בשנת 1947 מתאר זאת כך:

הפסנתרנית בדות, רחל צ'פמן, היתה הכוכב האמיתי של ה"באלט אימפריאל", שעה שנאלצה לנגן בכלי בלה ומיושן ובלתי-מכוונן. כאשר סיימה את נגינתה זכתה לתשואות ותודה מצד המנצח, איוואן בוטניקוב, אנשי התזמורת, הרקדנים על הבימה והקהל הנלהב באולם. למרות הפסנתר שהיא, לדבריה, הגרוע ביותר מכל אלה שנתבקשה לנגן בהם מעודה, הופעתה היתה מלהיבה ובלתי נשכחת.

"הוא לא ידע, המסכן, שהיה חסר בגרוטאה זו גם פדאל אחד..." היא מוסיפה בחיוך לאחר 30 שנה.

שעה שה"באלט דה מונטה קארלו" סיים את פעולתו בשנת 1964, נראה היה לה, לרחל צ'פמן, שזה יהיה גם סוף-פסוק לפעילותה בתחם הבאלט. אבל לא עבר זמן רב והאימפרסריו סול יורוק הזמינה לעבוד עם להקות באלט שבאו להתארח בארצות-הברית. עד מהרה היא חזרה ועבדה עם הבאלט המלכותי של לונדון, עם הבולשוי-באלט ממוסקבה, להקתו של מוסיסיב, ורבים אחרים. היא המשיכה בכך עד שיצאה לגימלאות ועברה להתגורר סופית בתל-אביב בשנת 1974.

תפקיד המלווה כמוזיקה הוא דו-ערכי במידה ניכרת. ג'רלד מור, שהתפרסם בכך שהיה מלווה של גדולי הווירטואוזים בעולם קרא לאוטוביאוגרפיה שלו: "האם אני מנגן בקול רם מדי?", משום שמלווה מין הדין שיישאר בצל, ולא יגנוב את ההצגה.

"בבאלט זה ענין אחר לגמרי" - אומרת רחל. "עליך להעניק לרקדן בטחון, ואת הקצב הנכון. אבל, ראשית כל, אתה משמיע מוזיקה גדולה. מעולם לא הרשיתי לכוריאוגרף או למבצע לעשות בה כבתוך שלהם. אפשר, כמובן, לקצר את היצירה, ובכל זאת להישאר נאמן למלחין וכוונותיו. מעולם לא 'עזבתי את הרקדן לנפשו' בשעת מופע, אבל לא הנחתי להם 'לטפל' במוזיקה.

קח, למשל, רקדן מצויין כדניאליאן. תמיד היה ממנהר, ובורח מהמיקצב הנכון. לא משום שלא היה מוזיקאלי במידה מספקת, או שלא היה איכפת לו. לא, לא, פשוט המיקצב הפנימי שלו מהיר מאוד ומזגו היה ממריץ אותו לרוץ קדימה. לא היתה כל תועלת להטיף לו מוסר אחרי ההופעה. הוא היה מדוע לתכונה זו שלו. הריקוד שלו היה מבריק, וכל שנותר לי לעשות היה להסתגל אליו, ולנגן קצת יותר מהר, כיצד לא לקלקל את ההצגה.

פעם נתבקשתי לנגן בפסנתר במופע של ה'רויאל באלט' הבריטי ב'לינקולן סנטר' בניו-יורק. במשך החזרה האחרונה עצר רודולף נוריב את החזרה, פנה את המנצח, לאנצ'ברי, וביקשו לנגן קטע מסויים לאט יותר. נדהמתי לראות שהמנצח הסכים. אחרי החזרה שאלתי אותו לפרש הדבר. 'או' - הוא אמר - זה בסדר. בערב, בשעת ההצגה, אנגן כמובן בקצב הנכון, כפי שכתב זאת המלחין, רידי כבר יסדר: וכך היה!" - היא מסיימת בשמחה גלויה את סיפור נצחונה של האמנות על הקאפריזה האישית.

שנת 1948 ביקר כתב של ה'ניו-יורק טיימס' בחזרה של ה"באלט רוס" והוא כתב ברשימתו:

לפעמים היא טורקת את מכסה הפסנתר באמצע החזרה בכעס, ונותנת פסק לכל מי שמצוי אותה שעה באולם-החזרות הצפוף שבקומה העליונה של בית-האופרה. היא מסוגלת לומר למנצח פול שטראוס שאין לו מושג בניצוח, לבקר את המחול של פרד פראנקלין, או להוכיח את הלהקה כולה על שאינה שומרת על המיקצב הנכון. מעולם לא ניצחה על תזמורת ולא רקדה בעצמה, כי אינה יודעת לרקוד. אבל כמעט תמיד היא צודקת, בזכות כוח זכרונה המפליא. בכל הנוגע ל"באלט רוס דה מונטה קארלו" רחל צ'פמן היא ארכיון מהלך.

מי היה הכוריאוגרף המוזיקאלי ביותר עימו עבדה? "יתכן שבאלאנצ'ין" - היא עונה - "אבל עבדתי במחי-צתם של אמנים גדולים רבים כל-כך, שקשה לומר, כולם היו נפלאים..."

ומחשבותיה חוזרות אל אותן שנים של באלט, שמזכרותיהן ארוזות היטב בתיקי-פלסטיק הממלאים את ארונות דירתה הצנועה. תכניות חתומות על-ידי האמנים, תצלומים עם הבאלרינות המפורסמות ועליהן הקדשות לר'של, כולם עדים לחיים של התלהבות, סבל, יופי, וקושי, תהילה וריעות שהיו ה"באלט דה מונטה קארלו".